Het verhaal van een zoektocht naar de iconografie van de ladder.

(Door Marc Roelandts en Kathy Van den Bergh, 02 Jan 2026)

Een ongewone voorstelling

Enige tijd geleden ging ik op goed geluk naar de kijkdagen van een veiling, ik had me niet voorbereid, wist niet wat er aangeboden werd en ik koesterde dus ook geen bijzondere verwachtingen. Mijn aandacht werd getrokken door een stenen sculptuur, gehouwen uit witte Franse kalksteen. Het had de vorm van de bekroning van een raam of een nis. De vormentaal was duidelijk gotisch, hoewel het ook een 19de eeuws neogotisch werk kon zijn, toch deed de plooienval van de gewaden van de figuren, de uitvoering van hun haren en van hun handen me vermoeden dat het om een 15de eeuws exemplaar ging. Hoe dan ook was ik gefascineerd, zeker ook omwille van de bijzonder vormentaal. Ondanks de erosie was nog goed te zien dat het om een kwaliteitsvol beeldhouwwerk ging. Ik besloot een gokje te wagen en een bod achter te laten, maar ging ervan uit dat er veel concurrentie zou zijn en dat ik al snel overboden zou worden. Tot mijn grote verbazing kreeg ik de dag na de veiling bericht dat het lot aan mij was toegewezen.

Met de nodige krachtinspanningen haalde ik het stuk op en installeerde het thuis op de schouw.

Maar wat had ik nu gekocht? De zoektocht kon beginnen… en dit is het verhaal van wat ik ontdekte…

(1) Mijn sculptuur

Laat me beginnen met het stuk te beschrijven.
Het object is zo'n halve meter hoog en iets minder breed (50 x 45 cm), de steen is ongeveer tien centimeter dik.
Een gotische spitsboog bekroond met een kruisbloem, wordt langs de buitenzijde aan beide zijden geflankeerd door een engel. De engelen hebben lange haren en dragen lange gewaden, onder de plooien zijn duidelijk de anatomische vormen te zien. De ene

engel houdt een gevlochten kroon vast, de andere een *flagrum*, een Romeins geselwerktuig bestaande uit een stok met daaraan snoeren of kettingen en aan het uiteinde verzwaard met knopen, bollen of stukjes metaal of bot. Opvallend is dat de engel met het marteltuig op een ladder staat. Het geheel moet de bekroning geweest zijn van een blindnis of een raam.

Zoals gezegd, heeft het werk geleden onder de tand des tijds. Dat verval, die doorleefdheid verleent het werk extra uitstraling en geeft het nog een extra dimensie: het draagt de geschiedenis en de herinnering met zich mee.

(2) Japanse kommetje van keramiek, gelijmd volgens de *kintugi* filosofie.

De Japanners hebben er een woord voor: *kintsugi*, een filosofie die rond scherven draait. Gebroken keramiek wordt hersteld met een goudhoudende lijm. Het is een filosofie van schoonheid en imperfectie die ook perfect toepasbaar is op andere kunstvoorwerpen die tekenen van verval vertonen. Net wanneer

iets een gebrek vertoont, net dan raakt het ons. Vergelijk het met een kind dat zijn favoriete knuffel kwijt raakt en ontroostbaar blijft wanneer hij een identiek nieuw exemplaar krijgt: het is splinternieuw maar zonder de geliefde gebreken.

(1) Details, Links de engel met een gesel in de hand, rechts de engel met de kroon, tekenen van verwering zijn aanwezig maar de voorstellingen zijn duidelijk herkenbaar.

Toch moet het sculptuur enigszins beschermd gestaan hebben tegen de inwerking van de natuurelementen. Kalksteen is namelijk een zachte steen en toch is de voorstelling nog goed herkenbaar. Mogelijk heeft het dus in een nis of een kloostergang gestaan, enigszins beschermd tegen regen en wind.

Maar wat had ik nu eigenlijk gekocht? Wat stelde het voor en van waar kwam het?

Jacobs Ladder

De iconografische voorstelling van een engel en een ladder deed me in eerste instantie denken aan de Jacobs ladder. Dus nam ik er de literatuur bij om het verhaal na te lezen. Genesis 28, 10-22, het eerste boek van de Hebreeuwse Bijbel, vertelt het verhaal van Jacob die in een droom een ladder zag die tot de hemel reikte en waarlangs Gods engelen opstegen en afdaalden.

Jacob was, na zijn grootvader Abraham en zijn vader Isaac, de derde aartsvader en stamvader van de Israëlieten. Zijn broer Essau, de lieveling van hun vader, beloofde Jacob zijn recht van eerstgeborene af te staan aan in ruil voor een bord linzensoep met brood. Een belofte waarvan hij niet de intentie had die te houden.

(3) Jacob's Ladder in de Bijbel van Wenceslaus IV, Praag, ca. 1390.

Toen Isaac later zijn oudste zoon bij zich riep om hem de zegening van eerstgeborene te geven, kwam zijn vrouw Rebecca met een list tussenbeide ten gunste van haar lievelingszoon Jacob. Ze gaf hem een geitenvel dat hij moest omslaan en

stuurde hem naar zijn vader. De zeer slechtziende Isaac dacht de sterk behaarde Essau voor zich te hebben en gaf aldus zijn jongste zoon Jacob de zegening van eerstgeborene. Om de wraak van Essau (hij wilde zijn broer vermoorden) te ontlopen vluchtte Jacob naar zijn oom Laban in Charon. Tijdens die reis heeft Jacob het visioen van de ladder waarlangs engelen uit de hemel afdalen naar de aarde en weer opstijgen. In datzelfde visioen verschijnt God aan Jacob en vertelt hem dat hij de stamvader zal worden van een talrijk volk.

(4) Boom en ladder als symbolen van de verbinding tussen hemel en aarde op een Cipriotisch-Hittitische rolzeil, ca. 1500 v. C.

Engelen fungeren vaak als boodschappers van God, maar in het verhaal van Jacob markeren ze enkel de verbinding tussen hemel en aarde gesymboliseerd door de ladder. Die symboliek is zeker niet uniek aan het verhaal en is zelfs geen christelijke uitvinding. De ladder is van oudsher een symbool voor de verbinding met het goddelijke, een communicatiemiddel tussen hemel en aarde en een symbool van spirituele groei. Onze voorouders kenden dat begrip van de verticale levensas ook al. Bij de Kelten en de Germanen werd deze verbinding tussen hemel en aarde afgebeeld als een boom. Assyrische teksten vermelden stijgende en dalende goden die gebruik maken van een trapvorm die ook te herkennen is in de

vorm van de Ziggoerat in Mesopotamië. De Ziggoerat werd ook wel de trap naar de hemel genoemd en stond dus eveneens symbool voor de verbinding tussen hemel en aarde. De Perzische tempeltorens vervulden eveneens die verbindende functie met de goden.

Terug naar Jacob's ladder. Op die bijbelpassage zijn door de eeuwen heen heel wat commentaren geschreven wat erop wijst dat er veel belang aan werd gehecht. Zo zegt Jezus in Johannes 1:51 '*... jullie zullen de hemel geopend zien en de engelen van God zien omhooggaan en neerdalen naar de Mensenzoon*'. In de 14de eeuw schrijft Honorius van Autun dat er vijftien sporten waren aan de Sint Jacobsladder die door twee balken op hun plaats werden gehouden. Die balken symboliseren volgens hem de liefde voor God en de naasten.

(5) Jacob's Ladder in een 12de eeuws handschrift.

In de 13de en 14de eeuw was de Sint Jacobsladder inderdaad een populair thema in de Westerse kunst. Toch was ik er niet van overtuigd dat mijn sculptuur een Jacobsladder voorstelt. Ten eerste heeft de ladder slechts vijf sporten en geen vijftien, hoewel dat natuurlijk artistieke vrijheid kan geweest zijn. Maar

er is meer: nergens is in mijn sculptuur een spoor van Jacob te zien of van God en noch in de Genesis noch in de commentaren is er ergens sprake van een engel die een kroon of een *flagrum* vasthoudt.

De Spirituele Ladder

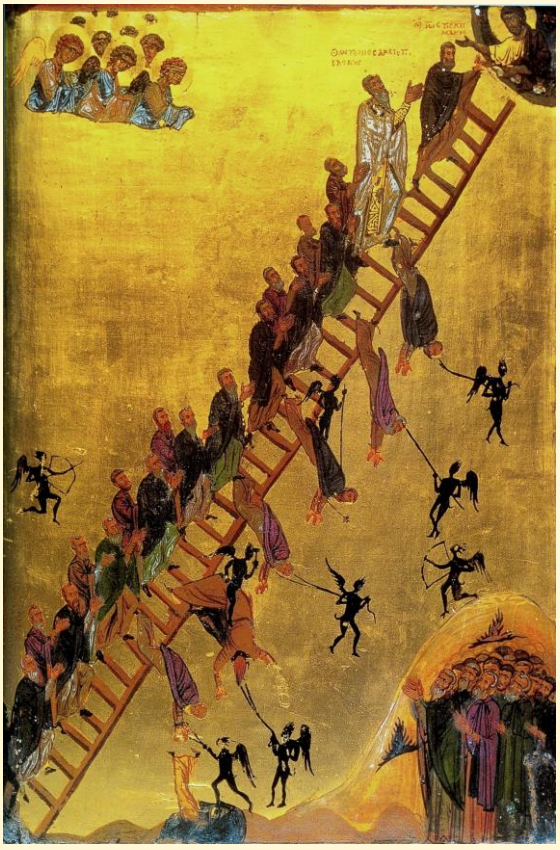

Dus zette ik de zoektocht verder… en kwam bij Johannes Climacus (579 – 650) uit. Climacus was de abt (vanaf 639) van het Sint Catharinaklooster op de berg Sinaï.[1]

(6) De spirituele ladder, Icoon, Sint Catharinaklooster in Sinaï, 12de eeuw.

Op vraag van de abt van het naburige Raitha klooster schreef Climacus *De geestelijke ladder.* Het werk was bedoeld als geestelijk onderricht voor de monniken. Als gids voor een leven gewijd aan

[1] De Sinaï was ten tijde van Climacus deel van het Byzantijnse Rijk. Egypte, waar de Sinaï deel van uitmaakte, werd in 31 v. C. veroverd door de Romeinen. Omstreeks 692 werd de regio door de islamitische veroveraar Amr ibn al-As ingenomen. De islam was echter tolerant en de kloosters konden blijven functioneren. Het was op de Berg Sinaï dat God Mozes ontmoette, het verhaal van Mozes en de brandende braambos speelt er zich af. De Sinaï berg is ook de plaats waar God de stenen tafels met de 10 geboden aan Mozes overhandigde.

God werd het een van de meest verspreidde boeken in de geschiedenis van de Byzantijnse spiritualiteit. De hoogste graad van religieuze perfectie kon aldus Climacus bereikt worden in dertig stappen. Via de dertig trappen van de ladder waaruit het boek was opgebouwd konden de monniken stap voor stap opklimmen om uiteindelijke de hemel te bereiken. Elke stap vertegenwoordigde een deugd die de monnik moest verwerven in zijn spirituele ontwikkeling. De keuze voor het getal dertig staat symbool voor de leeftijd waarop Jezus gedoopt werd, de dertig jaar die hij in het verborgene leefde alvorens in het licht te treden.

(6) Detail, duivel trekt een monnik van de ladder.

Het pad van de deugden om het geluk te bereiken is een gedachte die al door Aristoteles werd beschreven. Voor hem is de deugd een instrument om het voortreffelijke te bereiken. Daarbij is het belangrijk een manier te vinden om zijn handelingen zo bij te stellen dat het mogelijk wordt te excelleren. Elkeen moet zichzelf zo ver mogelijk ontwikkelen en zijn mogelijkheden zover mogelijk ontplooien. Aristoteles legt de nadruk op de praktijk: de mens moet aan zichzelf werken. Ook Johannes Climacus zag het bereiken van morele perfectie als een spirituele strijd. Wie de ladder volgt en met elke trede een deugd verwerft, komt zo steeds dichter bij God. Dat Climacus er net

als Aristoteles een praktische spirituele oefening van maakt die bij elke stap een overwinning oplevert in plaats van de lezer vage allegorieën voor te schotelen, heeft vermoedelijk bijgedragen aan het succes van zijn werk.

De Griekse tekst werd omstreeks 1048 vertaald naar het Latijn (zij het fragmentarisch en vergezeld van andere teksten). Op die manier raakte hij ook bekend in het Westen en werd zo in de hele Europese cultuur een literair monument. Ook vandaag blijft *De spirituele ladder* een van de meest verspreide boeken in de Byzantijnse spirituele traditie. Het gaf aanleiding tot een populair icoon met de dezelfde naam. Daarop is een ladder afgebeeld die van de aarde tot de hemel reikt, waarmee letterlijk wordt afgebeeld wat Climacus in zijn boek beschrijft. Monniken beklimmen de ladder en bovenaan staat God hen op te wachten. Terwijl duivels de geestelijken op de ladder belagen door ze bijvoorbeeld met pijl en boog te beschieten, proberen engelen de monniken te helpen en te beschermen. Wie de dertig treden kan beklimmen bereikt de hoogste graad van perfectie en wordt door God in de hemel verwelkomd. Op de meeste iconen is er ook minstens één monnik die van de ladder tuimelt,

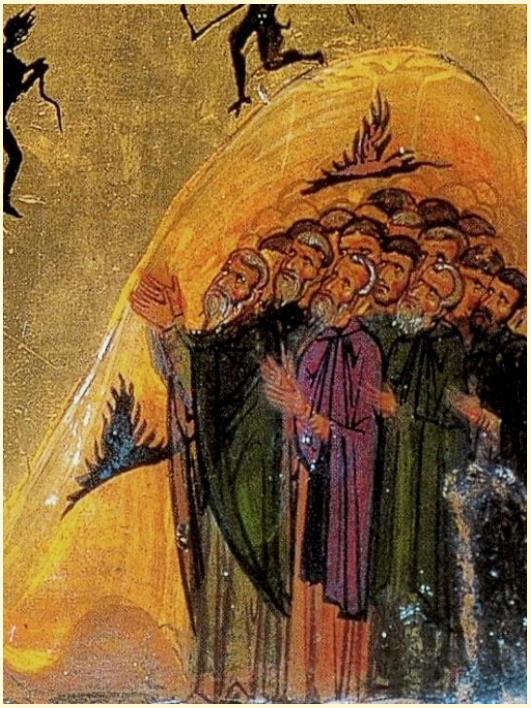

vaak is onderaan de ladder Johannes Climacus afgebeeld met achter hem nog een rij wachtenden. De eerste uitvoeringen van dit icoon dateren van de 11de eeuw.

(6) Detail, Johannes Climacus staat onderaan de ladder met wachtende monniken achter hem.

Hoewel de ladder centraal staat in het werk van Climacus en dat ook aanleiding gaf tot afbeeldingen in de kunst, bleef ik twijfelen of de voorstelling van mijn sculptuur wel in deze traditie te zoeken was. Toegegeven, de engel met de zweep zou kunnen gezien worden als een van de engelen die de opklimmende monniken verdedigt, maar de engel met de kroon lijkt toch moeilijk in te passen in het verhaal van Climacus. Dus bleef ik verder zoeken naar verhalen waar ladders en engelen in voorkomen…

De Ladder der Deugden

Bij het doorbladeren van *Christelijke Symboliek en Iconografie* van J.J.M. Timmers uit 1978, viel mijn oog op een afbeelding op pagina 15 die doet denken aan het icoon van de *Spirituele ladder:* langs een ladder die van de aarde naar de hemel reikt, klimmen figuren omhoog.

De voorstelling komt uit een 12de eeuws handschrift en wordt *De Ladder der Deugden* genoemd. Mensen van allerlei rang en stand, mannen en vrouwen, clerici en leken, niet enkel monniken dus, trachten de ladder naar de hemel te beklimmen. Ook hier worden ze belaagd door duivels die dit keer echter meer succes hebben dan bij het icoon naar Climacus' *Spirituele ladder*: in deze voorstelling stort de grote meerderheid in de afgrond waar een helse draak hen opwacht.

(7) De Ladder der Deugden in de Hortus Deliciarum

Hoewel deze miniatuur naar alle waarschijnlijkheid is beïnvloed door het werk van Climacus en het daarop geïnspireerde icoon, heeft deze afbeelding toch een eigen insteek die voortkomt uit de ontstaanscontext. De miniatuur komt uit het boek *De Hortus Deliciarum* (Tuin der Heerlijkheden) van Herrad van Landsberg (°1130), ze schreef het tussen 1167 tot 1185, de periode dat ze abdis was van het Augustinessenklooster Hogenbourg op de Mont Sainte Odile in de (nu Franse) Vogezen. De berg werd vernoemd naar Odilia van de Elzas die er omstreeks 700 het klooster stichtte en er

ook begraven ligt. Ze werd later heilig verklaard en het klooster werd zo een bedevaartsoord.[2]

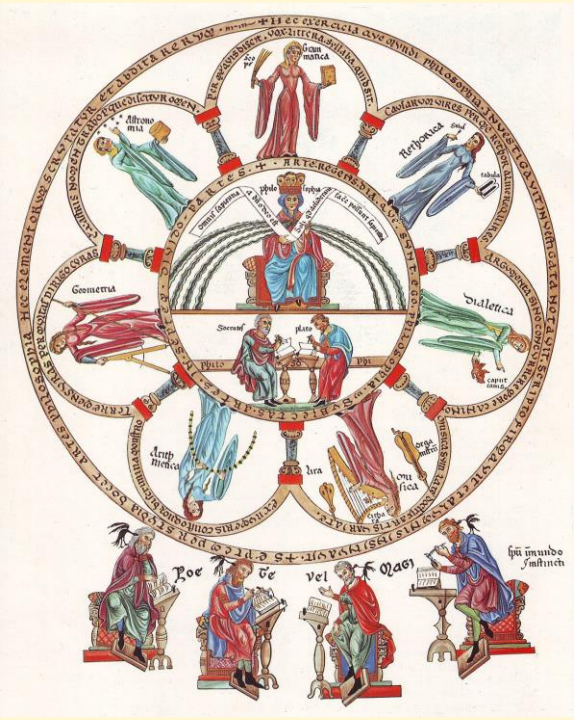

(8) De Zeven Vrije Kunsten voorgesteld in de *Hortus Deliciarum*

De Hortus Deliciarum is een encyclopedie, de eerste samengesteld door een vrouw en bedoeld voor vrouwelijke religieuzen. Het boek moest tegemoet komen aan hun nood om geïnformeerd te zijn en kennis te verwerven. Hoewel het boek in het Latijn is geschreven, is het uitvoerig voorzien van glossen[3] in het Duits. Dat wijst erop dat de tekst druk bestudeerd werd. Het is een compilatie van uittreksels van belangrijke religieuze en profane teksten en omvat de hele geschiedenis, beginnend bij de Schepping tot aan het Einde der Tijden. Religie en wetenschappen worden er met elkaar verbonden. Zo wordt het Scheppingsverhaal uit Genesis aangegrepen om uit te wijden over de toepassingen van de astronomie. In het geheel staat de rol van kloosterleven centraal.

[2] Het klooster is nog steeds te bezoeken, maar hoewel de oudste delen uit de 10de eeuw stammen, dateren de meerderheid van de gebouwen uit de 18de, 19de en 20ste eeuw.

[3] Een glos is een commentaar of een aantekening in de marge van de tekst waarin de tekst verduidelijkt of geïnterpreteerd wordt.

(9) Herrad van Landsberg onderwijst de novicen van haar klooster.

Herrad's opzet bij het samenstellen van het werk was in de eerste plaats bedoeld om het te kunnen gebruiken bij de opvoeding en vorming van de jonge novicen en nonnen in haar klooster. Het paste perfect in de tijdsgeest waarin de algemene betrokkenheid van vrouwen, en dus ook bij vrouwelijke religieuzen, groter werd. Uit diezelfde periode van de 12de en het begin van de 13de eeuw kennen we ook vrouwen als Hildegard von Bingen (1098-1178), Heloïse (1101-1162) en Eléonore van Aquitanië (1128-1204).

De *Hortus Deliciarum* bevat ongeveer 650 pagina's en 344 miniaturen. Die illustraties spelen een cruciale rol in het werk, veel ervan zijn origineel qua voorstelling en geven aan het werk een bijzondere waarde.

(10) Detail uit de *Hortus Deliciarum*

De afbeeldingen zijn symbolisch van aard en stellen theologische, filosofische of literaire thema's voor en getuigen van een sterke artistieke verbeelding.

(9) Detail, portret van Herrad van Landsberg

Zoals gebruikelijk bij handschriften uit die periode, werkten heel wat verschillende handen aan het boek, maar onder de leiding en redactie van Herrad. Tot aan de Franse revolutie werd het werk in het klooster op de Mont Sainte Odile bewaard, waarna het overgebracht werd naar de bibliotheek van Straatsburg. In 1890, tijdens de Frans-Duitse oorlog ging het werk jammergenoeg verloren in een brand. We kennen het werk gelukkig nog via een facsimile uit 1818.

Maar hoe zit het nu met de *Ladder der Deugden?* Op de afbeelding is te zien dat veel personages van de ladder vallen, de tekst legt uit waarom ze het niet halen tot in de Hemel en de redenen zijn divers.

Een leek, nog helemaal onderaan de ladder, valt naar beneden omdat hij geen contemplatief leven heeft geleid. Een vrouw laat zich verleiden door een geschenk van een priester en valt eveneens naar beneden. Teveel wijn en vrouwen zijn de reden dat een priester niet verder omhoog kan klimmen op de ladder en in de afgrond stort. De monnik die teveel van zijn bed houdt haalt het evenmin en een heremiet struikelt en valt omdat hij teveel aan zijn tuin denkt en niet genoeg tijd besteedt aan contemplatie.

(7) Detail, Een vrouw laat zich afleiden door een geschenk van een priester en staat op punt om van de ladder te vallen.

Alleen een vrouw, die de deugd voorstelt, raakt tot bovenaan de ladder. Ze wordt beschermd door engelen die de demonen weghouden die haar belagen, zo haalt ze de bovenste trede die symbool staat voor alle deugden.[4] Maar wat aan dit werk zo interessant is, is dat de deugd, wanneer ze de top van ladder bereikt, *de kroon des levens* ontvangt. Een van de opvallende

[4]Net als in het werk van Climacus waar de treden ook symbool staan voor de deugden.

elementen aan mijn sculptuur, die niet voorkwam in de andere onderzochte verhalen, is precies die engel met een gevlochten kroon in de handen bovenaan de ladder.

(7) Detail, De deugd bereikt de bovenkant van de ladder en ontvangt de kroon des levens. Engelen weren de duivels af die haar belagen.

Het lijkt er daarom op dat de *Ladder der Deugden* uit *De Hortus Deliciarum* de inspiratiebron is geweest voor mijn sculptuur: de engel met de *kroon des levens* en daarnaast de engelen (hier één engel met een *flagrum*) die de duivels afweren kenmerken het thema en onderscheiden het van andere verhalen waarin een ladder voorkomt.
Hoewel de herkomst van mijn sculptuur niet bekend is, is het niet denkbeeldig dat het werk afkomstig is uit een Frans Augustinessenklooster waarvan de abdis of diegene die verantwoordelijk was voor het artistieke programma, bekend was met de *Hortus Deliciarum* en met de daarin afgebeelde *Ladder der Deugden*. Dat betekent dat ze in het Hogenbourg klooster op de Mont Saint Odile was opgeleid of er tenminste een tijd heeft verbleven en er het boek kon bestuderen.

Toeschrijving

(1) De ladder der deugden, 15de eeuw, Frankrijk, kalksteen detail van de kroon.

De iconografie, samen met de stijlkenmerken, wijst erop dat de sculptuur geplaatst kan worden in de 15de eeuw.

Hoewel de herkomst ervan nooit met zekerheid zal gekend zijn, zijn de Franse kalksteen waarvan het gemaakt is en de bijzondere iconografie sterke aanwijzingen om het, zoals gezegd, te plaatsen in een Frans Augustinessenklooster. Bijzonder is nog dat het boek waarop het is geïnspireerd de tijd niet heeft doorstaan (het werd tijdens de Franse Revolutie naar Straatsburg overgebracht en ging later verloren in een brand)

terwijl de sculptuur dan wel uit zijn oorspronkelijke context werd gehaald (misschien wel tijdens de Franse Revolutie) maar zo wel tot vandaag heeft overleefd.

(1) De ladder der deugden, detail van de kroon.

Hoe dan ook voegt het verhaal een extra laag toe aan het werk en dat is zo voor elk historisch voorwerp. Het voorwerp verbindt ons via het verhaal met het verleden en maakt het verleden tastbaar.

Dat gegeven zal, wat mij betreft, via dit forum zeker nog aanleiding geven tot andere schrijfsels waar u hopelijk ook wat aan heeft.

Bibliografie

Gillis, Paul, Johannes Climacus, De geestelijke ladder, Monastieke Cahiers 50, 2002.

Goossen, Louis, Van Afra tot Zevenslapers. Heiligen in religie en kunsten, 1992.

Landsberg, Herrade de, *Hortus deliciarum trésor iconographique et encyclopédique du XIIe siècle*, 2016.

Logghe, Koenraad, *Tussen Hamer en Staf. Voorkristelijke symboliek in de Nederlanden en elders in Europa*, 1992.

Reumond, Heinrich, *Die Deutschen Glossen Im Hortus Deliciarum Der Herrad Von Landsberg...*, 2022.

Fotoverantwoording

(1) De ladder der deugden, 15de eeuw, Frankrijk, kalksteen. (Bron: auteur)

(2) Japanse kommetje van keramiek, gelijmd volgens de *kintugi* filosofie.

(3) Jacob's Ladder, miniatuur uit de Bijbel van Wenceslaus IV, Praag, ca. 1390, Österreichische Nationalbibliothek. (Bron:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jakobsleiter_%E2%80%94_Abb._in_Wenzelsbibel_%E2%80%94_uploaded_by_Mattes_2022.jpg)

(4) Cipriotisch-Hittitische rolzegel, ca. 1500 v.C., de ladder en boom als symbolen van het contact tussen de hemel en de aarde. (Bron: Koenraad Logghe, Tussen Hamer en Staf. Voorkristelijke symboliek in de Nederlanden en elders in Europa, 1992, p81.

(5) Jacob's Ladder, Miniatuur uit Bernardus Claraevallensis, Sermones in Cantica Cantorum, 12de Eeuw, Douai, Bibliothèque Municipale, Ms. 0372, f. 100. (Bron: https://differentvisions.org/climbing-the-ladder-to-heaven/)

(6) De Spirituele ladder, Icoon, Sint Catharinaklooster, Sinaï, 12de eeuw. (Bron: https://en.wikipedia.org/wiki/The_Ladder_of_Divine_Ascent#/media/File:The_Ladder_of_Divine_Ascent_Monastery_of_St_Catherine_Sinai_12th_century.jpg)

(7) Ladder der Deugden uit de Hortus Deliciarum, https://elissayukikoweichbrodt.substack.com/p/herrad-of-landsberg-is-my

(8) De Zeven Vrije Kunsten uit de Hortus Deliciarum (Bron: https://nl.wikipedia.org/wiki/Hortus_deliciarum#/media/Bestand:Hortus_Deliciarum,_Die_Philosophie_mit_den_sieben_freien_K%C3%BCnsten.JPG)

(9) Herrad onderwijst de novicen van het klooster, miniatuur uit de Hortus Deliciarum (Bron: https://elissayukikoweichbrodt.substack.com/p/herrad-of-landsberg-is-my)

(10) Bijenkorf met af en aanvliegende bijtjes, detail uit de Hortus Deliciarum (Bron: https://elissayukikoweichbrodt.substack.com/p/herrad-of-landsberg-is-my)